

Agnieszka Madeja

Skąd pochodzą polskie nazwy kolorów

Postscriptum Polonistyczne nr 2(6), 197-217

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA MADEJA
Uniwersytet Śląski
Katowice

Skąd pochodzą polskie nazwy kolorów

„Czym jest kolor? Natura tego zjawiska intrygowała umysły ludzkie od najdawniejszych czasów. Próby jego uchwycenia w jakiś zwarty system podejmowali filozofowie, artyści, uczeni. Badano kolor z różnych aspektów i podchodzono do niego różnymi drogami, tak jak wymaga tego jego wieloraka natura” [Rzepińska 1989, 8]. Również język tworzy coraz to nowe nazwy kolorów, chcąc jak najdokładniej oddać barwę, ciągle poszukuje nowych sposobów nominacji. A jakimi sposobami nominacji język polski dysponuje? W tym celu zbadano materiał historyczny¹, zadając pytanie, co stoi u źródeł nazw różnych odcieni kolorów, do jakich sfer pojęciowych odwołują się użytkownicy języka polskiego, aby precyzyjnie opisać barwę².

Jak wskazuje materiał historyczny języka polskiego, mamy kilka możliwości doprecyzowania nowo stworzonych nazw kolorów. Nazywanie różnych odcieni kolorów może odbywać się za pomocą:

- a) złożzeń, np.: *stalowozielony*, *ognistoczerwony*, *bladzielony*;
- b) porównań, np.: *fioletony jak oberżyna*, *brązony jak czekolada*;
- c) struktur deskrypcyjnych, np.: *kolor pustynnych piasków*, *kolor dojrzałych węgierek*;

¹ Materiał został zaczerpnięty z historycznych słowników języka polskiego: ze *Słownika staropolskiego* (dalej: SS_{tp}), *Słownika polszczyzny XVI wieku* (dalej: SP_{XVI}), *Słownika języka polskiego* S.B. Lindego (dalej: SL), *Słownika wileńskiego* (dalej: SW_{il}), *Słownika warszawskiego* (dalej: SW_{ar}), *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (dalej: SJ_{PD}) oraz *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (dalej: SJ_{PSz}). W artykule analizowane są nazwy odnotowane w tych słownikach.

² Artykuł niniejszy stanowi fragment niepublikowanej pracy doktorskiej *Nazwy kolorów w języku polskim*.

d) derywatów przymiotnikowych, które prymarnie lub wtórnie stanowią nazwy kolorów (zebrany materiał ogranicza się do tego typu leksemów).

Próba zbadania źródłosłów, etymonów nazw kolorów niepodstawowych w historii języka polskiego dała bardzo interesujące efekty. Przede wszystkim należy zauważyć, że leksemy będące podstawami słowotwórczymi nazw kolorów można ująć w pewne kategorie semantyczne. Podstawą dla nazw kolorów były w polszczyźnie:

1. nazwy roślin;
2. nazwy minerałów, metali, kamieni;
3. nazwy zwierząt;
4. nazwy substancji barwnych³.

Język jest tworem bardzo skomplikowanym, kształtującym się pod wpływem różnych czynników, tak wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Z tego względu rzadko zdarza się, aby można go było opisać w ramach kilku tylko kategorii. Uwaga ta dotyczy także pochodzenia polskich nazw kolorów. Choć większość z nich ma źródłosłów w podanych klasach znaczeniowych, rozważania o etymologii nazw barw muszą być uzupełnione kolejną grupą, mieszczącą te nazwy, których semantyka podstaw słowotwórczych wykracza poza wskazane grupy.

Nazwy kolorów pochodzące od nazw roślin

Nazwy kolorów w języku polskim, których źródło leży w nazwach roślin, tworzą najliczniejszą grupę spośród opisywanych leksemów. Można w jej obrębie wyróżnić także mniejsze podgrupy, zatem: nazwy kolorów od nazw kwiatów (16), nazwy kolorów od nazw owoców (15) czy nazwy kolorów od nazw drzew (4). Wynotowane leksemy obrazują bogactwo nazw kolorów pochodzących od nazw roślin oraz różnorodność i różnobarwność źródłosłów tej kategorii semantycznej.

Tab. 1. Nazwy kolorów pochodzące od nazw roślin

nazwa koloru	źródłosłów
<i>amarantony</i>	<i>amarant</i> ‘in. szarlat, <i>amarantus</i> , roślina o kwiatach różowoczerwonych z odcieniem fioletowym’
<i>bananony</i>	<i>banan</i> ‘owoc żółty z odcieniem zielonkawym’
<i>barszczowy</i>	<i>barszcz</i> ‘roślina o ciemnozielonych liściach’

³ Nazwy kategorii przyjąłem za: Zaręba 1954, 78.

<i>blawatkowy</i>	<i>blawatek</i> ‘in. chaber, modrak; kwitnący niebiesko’
<i>brzoskwiniowy</i>	<i>brzoskwinia</i> ‘owoc żółty z rumieńcem’
<i>bukszpanowy</i>	<i>bukszpan</i> ‘krzew o zimotrwałych, zielonych liściach’
<i>buraczkowy</i>	<i>burak ćwikłowy</i> ‘o intensywnie czerwonym korzeniu’
<i>brzozy</i>	<i>bez</i> ‘in. lilak, ma kwiat koloru lila lub biały’
<i>chabrony</i>	<i>chaber</i> ‘in. blawatek, modrak; kwiaty niebieskie’
<i>cisany</i>	<i>cis</i> ‘drzewo o czerwonym kolorze drewna’
<i>cyklamenny</i>	<i>cyklamen</i> ‘kwiat biały, różowy lub czerwony’
<i>cynamonowy</i>	<i>cynamon</i> ‘drzewo o korze w formie brązowych łasek’
<i>cytrynowy</i>	<i>cytryna</i> ‘owoc cytrynowca o jasnożółtej skórce’
<i>fioletowy</i>	z łac. <i>viola</i> ‘ <i>fiolka</i> ’
<i>fiolkowy</i>	<i>fiolka</i> ‘ <i>viola</i> ; kwiaty najczęściej fioletowe’
<i>granatowy</i>	<i>granat</i> ‘owoc granatowca – ciemnoniebieski’
<i>groszkowy</i>	<i>groszek</i> ‘zielone nasiona grochu’
<i>gryzliwy</i>	z fran. <i>gris de lin</i> ‘podobny do kwiatu lnianego’
<i>hebanowy</i>	<i>heban</i> ‘drzewo o czarnym kolorze drewna’
<i>heliotropowy</i>	<i>heliotrop</i> ‘roślina o fioletowych kwiatach’
<i>hiacyntowy</i>	<i>hiacynth</i> ‘roślina z rodziny liliowatych o różnokolorowych kwiatach’
<i>kasztanowy</i>	<i>kasztan</i> ‘owoc kasztanowca – rudobrazowy’
<i>konopny</i>	<i>konopie</i> ‘oczyszczone włókno z rośliny konopi’
<i>krokosowy</i>	<i>krokos</i> ‘roślina o żółtopomarańczowych kwiatach’
<i>lila</i>	<i>lilak</i> ‘krzew o kwiatach fioletowych lub białych’
<i>liliowy</i>	<i>lilia</i> ‘roślina o kwiatach przede wszystkim białych’
<i>lniany</i>	<i>len</i> ‘bardzo jasne włókna lub przędza tej rośliny’
<i>maboniony</i>	<i>mabon</i> ‘drzewo o czerwono-brunatnym drewnie’
<i>makowy</i>	<i>mak</i> ‘roślina o ciemnopopielatym nasieniu’
<i>malinowy</i>	<i>malina</i> ‘owoc koloru różowoczerwonego’
<i>modrakowy</i>	<i>modrak</i> ‘in. chaber, blawatek; kwitnący niebiesko’
<i>morelowy</i>	<i>morela</i> ‘owoc różowy z odcieniem żółtawym’
<i>oliwkowy</i>	<i>oliwka</i> ‘owoc drzewa oliwkowego – zielonkawy’
<i>orażowy</i>	z fran. <i>orange</i> ‘pomarańcza’
<i>orzechowy</i>	<i>orzech</i> ‘owoc mający kolor brązowy’
<i>paśowy</i>	z fran. <i>ponceau</i> ‘mak czerwony’
<i>pistacjowy</i>	<i>pistacja</i> ‘drzewo o żółtozielonych nasionach’
<i>pomarańczowy</i>	<i>pomarańcza</i> ‘owoc barwy żółtoczerwonej’
<i>pomidorowy</i>	<i>pomidor</i> ‘owoc barwy czerwonej, pomarańczowej, żółtej’
<i>poziomkowy</i>	<i>poziomka</i> ‘różowoczerwony owoc’
<i>pszyniczny</i>	<i>pszynica</i> ‘ziarno zboża’
<i>różany</i>	<i>róża</i> ‘roślina z rodziny różowatych’
<i>różowy</i>	<i>róża</i> ‘roślina z rodziny różowatych’
<i>rydzy</i>	<i>rydź</i> ‘grzyb o pomarańczowożółtym kapeluszu’
<i>sloniany</i>	<i>sloma</i> ‘wysuszone źdźbła zbóż’
<i>szafranowy</i>	<i>szafran</i> ‘roślina o żółtych kwiatach’

<i>śliwkowy</i>	<i>śliwka</i> ‘owoc śliwy (także fioletowobrunatny)’
<i>trawiasty</i>	<i>trawa</i> ‘zbiorowo o niektórych gatunkach roślin’
<i>wiśniowy</i>	<i>wiśnia</i> ‘owoc koloru ciemnoczerwonego’
<i>wrzosowy</i>	<i>wrzos</i> ‘krzew o drobnych różowofioletowych kwiatach’

Większość leksemów, które stanowią źródło tych nazw kolorów, jest bliśka użytkownikom języka i bez problemu mogą oni rozpoznać, jaki kolor opisuje dany leksem. Są to przede wszystkim nazwy kolorów, których źródło leży w nazwach owoców, a więc np.: *cytrynowy*, *brzoskwinionowy*, *malinowy*, *pomarańczowy*, *wiśniowy*, *śliwkowy*, trudność będzie sprawiała sprecyzowanie takich nazw, jak: *oliwkowy* ‘mający kolor niedojrzałego owocu oliwki: żółtawozielony, szarozielony lub żółtobrazowy’ [SJPSz] czy *pistacjony*. Określenie koloru ze SWar: *pistacjony* ‘odznaczający się barwą żółtawo-zieloną ze słabym odcieniem brunatnym, pistacjowo-zielony’, różni się bowiem nieco od określenia ze SJPD: *pistacjony* ‘kolor bladozielony, seledynowy’. Ciekawe w tej grupie nazw kolorów są leksemy nieznanne użytkownikowi współczesnej polszczyzny albo takie, które dawniej nazywały zupełnie inną barwę niż obecnie.

Najwcześniej odnotowane w tej kategorii nazw kolorów leksemy to: *cisany* (tylko o maści końskiej) ‘kasztanowaty (czerwonorudy)’ [SStp]; *rdzawy* ‘czerwonno-żółty, rdzawy’ [SStp] oraz *różany*. Dość niepewna jest sprawa źródłosłowa kolejnego notowanego już w SStp leksemu *hijacyntowy*⁴ – trudno rozstrzygnąć czy nazwa koloru pochodzi od nazwy kwiatu, czy od nazwy kamienia. Należy także zauważyć, że leksem *hijacyntowy* w SStp i SPXVI określa różne kolory. Najpierw jest to kolor niebieski, a potem fioletowo-purpurowy⁵.

Kolejną nazwą koloru pochodzącą od nazwy kwiatu i odnotowaną w SStp jest leksem *liliony*. Jest on tu, a także w SPXVI i SL synonimem barwy białej. W SL znajdujemy także *lila* ‘kolor bzu’ oraz leksem *bzony* ‘od bzu’ (*Bzony kolor; czyli lila*. Niemc. Kr. 4, 12). We współczesnej polszczyźnie – SJPD – leksem *liliony* ma dwa znaczenia. Pierwsze kontynuuje znaczenie dawne, a drugie znaczenie, które współcześnie jest częściej używane, to nazwa innego koloru: ‘jasnofioletowy, jasnofiolkowy, koloru wrzosu, bzu; lila’.

Do najbardziej znanych nazw kolorów, które po raz pierwszy notuje SPXVI, należą leksemy *fiolkowy* i *kasztanowy*. Kolejnych dwóch nazw kolorów odnotowanych w SPXVI nie znajdujemy ani w SStp, ani w SL. Pierw-

⁴ Jest to pożyczka łacińska *hyacinthus* ‘o roślinie i o kamieniu mającym barwę kwiatów tej rośliny, z gr. *hyákintbos* (nazwa rośliny)’ (SWO).

⁵ Sprawę tę wyjaśnia A. Zareba [1954, 50] – *hiacynth* to kamień czerwono-żółty, ale starożytni pisarze używali nazwy *hiacynth* w znaczeniu ‘szafir, niebieski korund’.

szym z nich jest wyraz *barszczony* jako określenie barwy zielonej. Już samo skojarzenie leksemu *barszczony* z zielenią wydaje się budzić wątpliwości. Powinna to być raczej barwa czerwona, bo dla nas *barszcz* to przede wszystkim ‘zupa z kwaszonych buraków’. Definicja jednak wyraźnie wskazuje, że jest to leksem pochodzący od rośliny o nazwie *barszcz*. Wyjaśnienie znajdujemy w SJPD, który notuje dwa znaczenia nazwy koloru *barszczony*. *Barszczony* ‘ciemnozielony’ ma swoje źródło w nazwie rośliny *barszcz*, a *barszczony* ‘czerwony’ pochodzi od *barszcz* ‘zupa z kwaszonych buraków’. To drugie znaczenie to nazwa koloru, która pojawia się dopiero w SJPD.

Podobnie przedstawia się sytuacja drugiej nazwy koloru notowanej tylko w SPXVI: *makony* ‘koloru maku: jasnopopielaty’. Jest to leksem, który kojarzy się z kolorem czerwonym i w takim też znaczeniu znajdujemy go w SJPD: ‘mający kolor kwiatu maku – jaskrawoczerwony’. Nie znajdujemy jednak w słownikach, poza SPXVI, żadnego śladu związku omawianego leksemu z barwą jasnopopielatą, czyli kolorem nasion albo główki makowej.

Kolejną nazwę koloru w SPXVI stanowi leksem *kerkosony* – ‘barwy krokosa: żółty, złoty, rudy’. Jest to wyraz, który powstał na bazie nazwy kwiatu – *kerkos* to inaczej szafran domowy. Leksem *kerkosony* znajdujemy także w SL – ‘żółty, szafranowy’ (*Broda krokosowa*. J. Kchan. Fr. 62), Linde notuje jednak również nazwę koloru *szafranowy* ‘koloru żółtego jak szafran’, która przetrwała do dziś.

Duża grupa nazw kolorów zostaje odnotowana po raz pierwszy przez Lindego. Są to przede wszystkim nazwy kolorów, których źródło leży w nazwach owoców⁶, a więc: *cytrynony*, *pomarańczony*, *wisniowy*, *oliwkowy* czy *granatowy*. Jednym z leksemów, które powstały na bazie nazwy kwiatu, jest wyraz *amarantony*. SL notuje leksem *amarant* ‘szarlat’ i *amarantony* ‘np. kolor, który jest podobny do purpurowego’. SWil podaje dokładniejsze definicje, które pozwalają ukonkretnić nazwę koloru: *amarant* 1. bot. ‘roślina, [...] która w ogrodach sama się zasiewa, kwitnąc czerwono w długich odwrotnych kłosach’; 2. ‘barwa amarantowa, purpurowa’; *amarantony* ‘mający barwę amarantu’⁷.

Znajdujemy także u Lindego dwie nazwy kolorów, których nie odnotowują żadne słowniki współczesnej polszczyzny. W pierwszym przypadku nie wiadomo nawet, o jaką barwę dokładnie chodzi: *bukszpanowy* ‘od bukszpanu’ (*Barwa bukszpanowa*. Birk. Chmiel. B.4,b). Można tylko przypuszczać, że jest to jakiś odcień koloru zielonego, ze względu na właściwość *bukszpanu*, któ-

⁶ Nie został odnotowany wprawdzie leksem *śliwkowy* jako nazwa koloru, w takim znaczeniu notowany jest dopiero w SJPD, ale Linde notuje *śliwobrunatny*.

⁷ Jeszcze dokładniej można ustalić barwę kwiatu *amarantu*, a tym samym nazwę koloru *amarantony*, dzięki definicji w SJPD – *amarantony* ‘czerwony z odcieniem fioletowym’.

rego liście są wiecznie zielone. Drugi leksem odnotowany tylko u Lindego to *gryglinony* [z franc. *gris de lin*] ‘podobny do kwiatu lnianego’ (*Tej klasy ludzie niech chodzą w gryglinonym kolorze*. Jabł. Tel. 168). SWar cytuje inną formę *gryalinony*, którą Brückner wywodzi z włoskiego *gridelino*. Jest to nazwa koloru, która wraz z grupą innych, pojawia się w języku polskim w XVIII wieku pod wpływem języków obcych⁸. Niektóre nazwy z tej grupy zachowały się w polszczyźnie, m.in. wspomniany *amarantony*, inne jak *gryglinony*, miały krótki żywot. Efektem XVIII-wiecznych wpływów obcych w polszczyźnie jest także leksem *ponsony* [z franc. *ponceau* ‘mak czerwony’] ‘różowy, jasno czerwony’, który w SJPD przyjął jeszcze bardziej spolszczoną formę: *paşony*.

Nazwą koloru, która pierwszy raz pojawia się u Lindego, jest również leksem *stomiasty* ‘pelen słomy’ (*Stomiasty kolor*). SWil odnotowuje z kolei *stomiany* ‘zrobiony ze słomy; słomie właściwy’ (*Kolor stomiany*), a we współczesnej polszczyźnie odpowiada mu leksem *stomkoney* ‘żółty o odcieniu słomy; jasnożółty’ (*Wino stomkowej barwy*).

Odnotowuje także Linde warianty wyżej wspomnianych nazw kolorów, obok leksemu *różany* umieszcza leksem *różony*, a obok *fiołkoney* – *fioletony*. We współczesnej polszczyźnie powszechniejsze są te późniejsze nazwy kolorów.

SWil wzbogaca nazwy kolorów pochodzących od nazw roślin o kolejne leksemy. Odnotowany jest leksem *orzechony* ‘kolor orzechowego’ (*Sukno orzechowe*) oraz *burakony* ‘od buraka, burakowi właściwy’ (*Kolor burakony*)⁹. Do nazw kolorów pochodnych od nazw owoców zaliczamy też leksem *brzoskwiniowy*. SStp, SPXVI i SL notują wprawdzie *brzoskwiniowy*, ale nie zaznaczają, że jest to nazwa koloru. Dopiero SWil odnotował *brzoskwiniowy* ‘przymiotnik od brzoskwini’ (*Brzoskwiniowy kolor*). Inną nazwą koloru powstałą na bazie nazwy owocu jest leksem *orańżony*, który można by zaliczyć do grupy nazw kolorów zapożyczonych z języka francuskiego. SWil podaje *orańżony*, *orańż* [z franc. *orange* ‘pomarańcza’] ‘kolor pomarańczowy, czerwono-żółty’. Pożyczka ta ma w SJPD tylko postać *orańż* ‘kolor pomarańczowy’.

SWil notuje jako pierwszy dwie nazwy kolorów pochodzące od nazw drzew. Są to leksemy: *hebanony* ‘od drzewa hebanu’ (*Włós hebanony*, tj. *czarny jak heban*) oraz *maboniony* ‘z drzewa mahoniowego zrobiony, mahoniowi właściwy’ (*Kolor maboniony*), którego dookreślenie znajdziemy w definicji – *mabon* ‘drzewo koloru ciemnoczerwonego’.

⁸ BrEt, s. 430.

⁹ Dokładniejsze definicje tych nazw kolorów podaje SJPD – *orzechony* ‘przypominający kolor orzecha; zlocistobrazowy’; *burakony*, *buraczkony* ‘mający kolor buraka ćwikłowego; o kolorze: ciemnoczerwony o fioletowym odcieniu’.

Leksem *piścajony* znajdziemy dopiero w SWar. Jest to kolejna nazwa koloru powstała na bazie nazwy rośliny, gdyż *piścacja* to ‘drzewo o owocach zawierających pestkę barwy zielonej’. Innymi leksemami określającymi kolor zielony, odnotowanymi po raz pierwszy w SWar są wyrazy *trawiasy*, *trawisty* ‘podobny do trawy’ (*Kolor trawiasy*). Trudno jednak określić, o jakim odcieniu zielonego mówi definicja leksemu *trawa*.

Dokładniej podana jest nazwa koloru pochodząca od nazwy kory drzewa cynamonowego: *cynamonony* ‘przymiotnik od *cynamon*; kolor cynamonowy (= brunatny, brązowy)’.

SWar pierwszy odnotowuje także trzy leksemy, które określają przede wszystkim nazwy koloru włosów: *konopiasty* ‘podobny w kolorze do włókien konopi; jasny, płowy; konopny’ (*Konopiasta czupryna*); *pszeniczny* ‘przymiotnik od *pszenica*’ (*Ukazywała się czasami twarz jego czerwona i pszeniczne wasy, umoczone winem*. Bał.) (= koloru pszenicy) oraz *lniany* ‘podobny do lnu, jasny jak len’ (*Włosy lniane*. Jeż.)¹⁰.

Mimo że niektóre z omawianych nazw kolorów nie są znane współczesnej polszczyźnie, grupa nazw kolorów nie zubożała, gdyż powstaje mnóstwo nowych leksemów. SJPD odnotowuje mianowicie kolejną nazwę koloru, której źródłem jest nazwa kwiatu – *chabrony* ‘mający kolor kwiatów chabrow polnych – bławatków; niebieski, szafirowy’. Kwiat ten inaczej nazywany jest w polszczyźnie *bławatkciem* lub *modrakciem*. Od tych nazw kwiatu także zostały utworzone nazwy koloru, a więc: *bławatkony* ‘mający kolor bławatka: niebieski, modry’ (*Podniosła na mówiącego swe wielkie, bławatkowe oczy*. Gomul. Mieszczka 159) i *modrakony* ‘mający barwę modraka, ciemnoniebieski’.

* * *

Nazwy roślin często umożliwiają precyzowanie odcienia koloru. Wiele nazw kolorów z tej kategorii wychodzi z użycia, ale ciągle powstają nowe nazwy kolorów pochodzące od nazw roślin.

OGROM nazw kolorów, których źródło leży w nazwach roślin, uzupełnia SJPSz, np.: *bananony*, *groszkony*, *pomidorony*, *wrzosony*. Tu znowu możemy znaleźć bardziej wyszukane nazwy kolorów, nie rozpoznawalne przez przeciętnego użytkownika języka, tj.: *morelony* ‘mający kolor dojrzałej moreli – różowy z odcieniem żółtawym’; *poziomkony* ‘mający barwę poziomki, czerwony rozbielony’; *cyklamenny* ‘mający barwę cyklamenu, kolor różowy

¹⁰ We współczesnej polszczyźnie – SJPD – są to leksemy wychodzące z użycia, opatrzone kwalifikatorem „rzadki”.

o odcieniu fioletowym’ (*Szymbarka cyklamenowego koloru*); *heliotropowy* ‘kolor heliotropowy’ [*heliotrop* ‘roślina o fioletowych kwiatach’]. Umiejętność określenia koloru zależy chyba przede wszystkim od wyrazistości barwy obiektu stanowiącego źródło danej nazwy koloru, a także od tego, czy barwa tego obiektu, na którego bazie powstała nazwa koloru, jest znana przeciętnemu użytkownikowi języka. Trudno jednak powiedzieć, dlaczego kolor *cyklamenowy* określa akurat barwę różową, jeśli kwiaty cyklamenu mogą być także białe i czerwone.

Nazwy kolorów pochodzące od nazw minerałów, metali, kamieni

Drugą co do wielkości grupę leksemów pochodnych stanowią nazwy kolorów, które powstały na bazie nazw minerałów, metali, kamieni.

Tab. 2. Nazwy kolorów pochodzące od nazw minerałów, metali, kamieni

nazwa koloru	źródłosłów
<i>alabastrony</i>	<i>alabaster</i> ‘minerał, najczęściej białej barwy’
<i>ametystowy</i>	<i>ametyst</i> ‘minerał zabarwiony fioletowo’
<i>brązowy</i>	<i>brąz</i> ‘złotawożółty stop miedzi z innymi metalami’
<i>bursztynowy</i>	<i>bursztyn</i> ‘kopalna żywica drzew od jasnożółtej do brunatnej’
<i>ceglasty</i>	<i>cegła</i> ‘sztuczny kamień z glinu i piasku’
<i>gągatkowy</i>	<i>gągat</i> ‘czarna, lśniąca odmiana węgla brunatnego’
<i>gliniasty</i>	<i>głina</i> ‘skała barwy przeważnie żółto-brązowej’
<i>ilowaty</i>	<i>ił</i> ‘różnie zabarwiona skała osadowa (brunatna, szara, zielona, ceglasta)’
<i>koronowy</i>	<i>korale</i> ‘czerwony kamień, koralewina, szkielec wapienny’
<i> Kredony</i>	<i> Kreda</i> ‘biała substancja z odłamków skały osadowej’
<i>lazurowy</i>	<i>lazuryt</i> ‘minerał barwy błękitnej’
<i>malachitowy</i>	<i>malachit</i> ‘minerał o szmaragdowozielonym kolorze’
<i>marmurowy</i>	<i>marmur</i> ‘skała metamorficzna biała lub kolorowa’
<i>miedziany</i>	<i>miedź</i> ‘metal czerwono-brązowy’
<i>mosiądzowy</i>	<i>mosiądz</i> ‘stop miedzi z cynkiem barwy żółtawej’
<i>olowiany</i>	<i>olów</i> ‘metal o barwie niebieskawobiałej, na powietrzu matowoszary’
<i>perłowy</i>	<i>perła</i> ‘cenny kamień o srebrzystobiałym połysku’
<i>piaskowy</i>	<i>piasek</i> ‘żółtawa skała osadowa z drobnych ziaren’
<i>rubinowy</i>	<i>rubin</i> ‘kamień szlachetny o ciemnoczerwonej barwie’
<i>spiżowy</i>	<i>spiż</i> ‘stop miedzi, cyny i cynku, często z domieszką innych metali’
<i>srebrny</i>	<i>srebro</i> ‘metal szlachetny, biały o pięknym połysku’
<i>stalony</i>	<i>stal</i> ‘szaroniebieski stop żelaza z węglem z metalicznym połyskiem’
<i>szafirowy</i>	<i>szafir</i> ‘kamień szlachetny o kolorze niebieskim’
<i>szmaragdowy</i>	<i>szmaragd</i> ‘minerał; ciemnozielony, cenny kamień szlachetny’

<i>topazowy</i>	<i>topaz</i> ‘mineral, barwy najczęściej żółtawej’
<i>turkusowy</i>	<i>turkus</i> ‘mineral barwy niebieskawej lub niebieskozielonej’
<i>złoty</i>	<i>złoto</i> ‘metal szlachetny żółty o mocnym połysku’
<i>żelazny</i>	<i>żelazo</i> ‘metal zaliczany do metali czarnych’

SStp notuje tylko trzy nazwy kolorów z przytoczonej grupy. Jedną z nich jest leksem (*szafrony*) *szafrony* ‘przypominający kolorem szafir, niebieski, błękitny’. Określeniem koloru sierści końskiej jest nazwa *gliniasty* ‘koloru gliny’¹¹. Na podstawie definicji ze SStp trudno sprecyzować, jaki kolor określano leksemem *perłony*, *piertłony* ‘podobny do perły, koloru perły’. Kolor perłowy określa dokładnie dopiero SJPD, w którym definicja tego leksemu brzmi: ‘koloru perły, przypominający kolorem i blaskiem perłę; srebrny, jasnoszary’.

Największą grupę kolorów powstałych na bazie nazw mineralów, metali, kamieni odnotowuje po raz pierwszy SPXVI. Do najbardziej znanych we współczesnej polszczyźnie należy leksem *lazurony*. Dwa inne wyrazy SPXVI odnotowuje jako nazwy kolorów tylko w znaczeniu przenośnym. Są to: *alabastrony* – przen. ‘biały, gładki’ oraz *korallony* – przen. ‘koloru koralu’¹². Kolor cery określa również inny leksem odnotowany w SPXVI: *kreściasty* ‘przymiotnik od *kreta* „kreda”’; podobny do kredy, barwy kredy’. Współczesna postać tego leksemu – *kerdony* – pojawia się dopiero w SWar.

W SPXVI została również po raz pierwszy odnotowana nazwa koloru pochodząca od leksemu *cegła*: *ceglasty* ‘koloru cegły’. Oprócz tego wyrazu, który funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie jako nazwa koloru, SPXVI zamieszcza jeszcze dwa przymiotniki będące nazwami koloru: *cegielny*, *ceglany* ‘czerwony o odcieniu cegły’ – oba są odnotowane jako nazwy koloru tylko w SPXVI.

Nieznany współczesnej polszczyźnie jest leksem *gagatkony* ‘koloru gagatka, czarny’. Oprócz SPXVI znajdziemy go jeszcze w SL i SWil, natomiast SWar nie odnotowuje już tego wyrazu. Z kolei nazwa koloru *iłowaty* ‘posiadający kolor łu; popielaty’ została odnotowana tylko w SPXVI. Słownik odnotowuje również trzy nazwy kolorów pochodzące od nazw metali. Wśród nich tylko leksem *miedziany* ‘koloru miedzi, rudy’ nie sprawia problemu ze sprecyzowaniem, jaki kolor określa. Pozostałe dwie nazwy kolorów: *mosiądzony*

¹¹ Słowniki późniejszej polszczyzny nie zawężają już użycia tego leksemu do maści konia, w SJPD znajdujemy *gliniasty* ‘przypominający barwą glinę (żółtawo-szary)’ (*Był wysoki, chudy, o niezdrowej, gliniastej cerze*. Klos. Wiosna 30).

¹² W SL leksem *korallony* nie został już opatrzony kwalifikatorem „przenośnie”, natomiast przymiotnik *alabastrony* ma przenośne znaczenie ‘biały’ także we współczesnej polszczyźnie.

‘koloru mosiądzu; tu: rudy’ i *ołowiany* ‘koloru ołowiu’ opatrzone są w SJPD kwalifikatorem „rzadki”.

SL odnotowuje po raz pierwszy kolejne cztery leksemy, których źródło stanowią nazwy mineralów, metali, kamieni. Na bazie nazw kruszców szlachetnych powstają nazwy kolorów: *złoty* ‘koloru złotego, żółtego na kształt złota, złotawy’ oraz *srebrny* (*Srebrnego koloru*); *srebrzysty* ‘pełen srebra albo też koloru jak srebro’. Tutaj też znajdziemy w znaczeniu koloru leksem *bursztynowy* ‘do bursztynu podobny kolorem’. Zaskakująca jest definicja, jaką znajdujemy przy nazwie koloru *żelazny* ‘żelazna farba, dzika jako marmuru ciemnoczerwonego’ (*Koń sierści żelaznej*). Trudno bowiem doszukać się związku między żelazem a kolorem czerwonym¹³. Zupełnie inną definicję podaje SJPD *żelazny* ‘mający kolor żelaza; ciemnopopielaty, prawie czarny’, wymieniony tutaj kolor nie budzi wątpliwości.

Kolejne nazwy kolorów należące do omawianej grupy leksemów odnotowuje SWil. Bazę dla dwóch nazw kolorów stanowią nazwy kamieni szlachetnych. Kolor rubinu określa leksem *rubinowy* ‘koloru rubinowego, czysto czerwony’, a barwę szmaragdu – *szmaragdowy* ‘zielony jak szmaragd’ i *szmaragdowo-zielony* ‘zielony jak szmaragd, mający kolor zielony, szmaragdowy’. Po raz pierwszy zostają też odnotowane w SWil nazwy koloru pochodzące od wyrazu stal, tzn. *stalony* ‘wpadający w stal’ (*Kolor stalony*); *stalowoszary* ‘szary zawierający cokolwiek błękitnego i posiadający blask metaliczny’.

W SWil został odnotowany po raz pierwszy leksem *brązowy*, ma jednak jeszcze postać *brązony* ‘koloru brązu’ (*Kolor brązony*)¹⁴.

SWar odnotowuje po raz pierwszy kolejny leksem określający kolor cery: *marmurowy* ‘kolor marmuru’ (*Bładość marmurowa*. Słow.)¹⁵. Znajdujemy także w SWar nazwę koloru, która nie została odnotowana w żadnym innym słowniku. Jest to przymiotnik *spiżowo-żółty* ‘barwy metalicznej zielonkawo-żółtej’, który powstał na bazie leksemu *spiż*. Pozostałe nazwy kolorów pochodzące od nazw mineralów, metali, kamieni zamieszczone po raz pierwszy w SWar, opatrzone są definicjami, które nie precyzują dokładnie kolorów, warto więc odwołać się do słowników współczesnej polszczyzny. Definicja leksemu *malachitony* ‘kolor’ zostaje w SJPD ukonkretniona ‘mający

¹³ Być może podstawę stanowi tu czerwona barwa jednej z rud żelaza (hematytu) po jej sproszkowaniu.

¹⁴ Podstawą jest tutaj leksem *brąz*, który jest pożyczką francuską *bronze* z włoskiego *bronzo*. Spolszczoną postacią tego leksemu odnotował dopiero SJPD.

¹⁵ Podobnie jak wcześniej notowane przymiotniki odnoszące się do barwy cery *alabastrony* i *kredony*, jest on opatrzonej w SJPD kwalifikatorem „przenośnie”.

kolor malachitu, szmaragdowozielony’ (*Słońce złociło je [łaki], a ciemny, malachitony las oramił w koto*. Sier. Now. 45), dzięki czemu można ustalić, że *malachitony* jest odcieniem koloru zielonego. Z kolei leksem *turkusiony* ‘koloru turkusa’ określa kolor niebieski, co zostaje dokładnie pokazane w definicji ‘mający kolor turkusu, niebieski o odcieniu turkusu’ [SJPD]. Do SJPD należy się odwołać także, aby doprecyzować nazwę koloru *ametystony*. SWar podaje tylko cytaty (*Kolor ametystony*), w SJPD znajdujemy definicję ‘mający kolor ametystu; fioletowy’. Kolejnym leksemem, który powstał na bazie nazwy skały, jest wyraz *piaskony* ‘kolor piaskowy; kolor taki, jaki ma piasek’. Precyzyjniej określony kolor podaje SJPSz ‘mający kolor piasku, szarobeżowy; taki jak piasek, podobny do piasku’.

Najmłodszym leksemem w tej grupie, odnotowanym dopiero w SJPD, jest przymiotnik *topazony* ‘taki jak topaz, przypominający wyglądem, kolorem topaz’, który jest określeniem koloru żółtego.

* * *

Kategoria nazw kolorów pochodzących od nazw mineralów, metali, kamieni, mimo że jest drugą co do wielkości, nie jest już tak produktywna, jak poprzednia kategoria nazw kolorów. Liczba kolorów powstałych na bazie nazw roślin, jaki odnotowują po raz pierwszy słowniki współczesnej polszczyzny, w przypadku tej kategorii ogranicza się zaledwie do jednego leksemu.

W obrębie tej kategorii można wyróżnić specyficzne grupy leksemów. Przymiotniki *alabastrony*, *kerdony* i *marmurony*, opatrzone w słownikach kwalifikatorem „przenośnie”, są określeniami odnoszącymi się wyłącznie do koloru cery. Z kolei nazwy kolorów *lazurony*, *turkusiony*, *szmaragdony*, *rubinony* i *szafirony*, mimo że trudno dokładnie sprecyzować, jakie odcienie kolorów nazywają, prawdopodobnie dają przeciętnemu użytkownikowi języka wyobrażenie o kolorze kamieni szlachetnych, od których nazw pochodzą. Ponieważ niewiele osób zna owe kamienie, ich barwa charakteryzowana jest raczej na podstawie znajomości nazw kolorów. Wynika z tego, że można używać przymiotników *rubinony* czy *szmaragdony*, nie znając barwy odpowiednich kamieni. Nie dotyczy to jednak wszystkich nazw pochodzących od nazw kamieni szlachetnych. Nie jest już bowiem tak oczywista barwa topazu czy malachitu.

Poza tym należy zauważyć, że spora część nazw kolorów tej kategorii, np.: *żelazny*, *ołowiany*, *mosiądżony*, *ametystony* nie jest powszechnie znana, lecz używana przeważnie w tekstach literackich.

Nazwy kolorów pochodzące od nazw zwierząt

Wśród pochodnych nazw kolorów można również znaleźć grupę leksemów, które oparte są na bazie nazw zwierząt.

Tab. 3. Nazwy kolorów pochodzące od nazw zwierząt, ptaków, ryb, gadów

nazwa koloru	ŹRÓDŁOSŁÓW
<i>dropiaty</i>	<i>drop</i> 'ptak z rzędu żurawi, cętkowany siwo i czerwono'
<i>gołębi</i>	<i>gołąb</i> 'ptak o upierzeniu jasnopopielatym z odcieniem niebieskawym'
<i>grzywaczy</i>	<i>grzywacz</i> 'duży gołąb o brązowosinym upierzeniu'
<i>jarzębaty</i>	<i>jarzębek</i> 'ptak brązowoszary, z ciemnobrązowymi i białymi plamami'
<i>kanarkowy</i>	<i>kanarek</i> 'ptak odznaczający się żółtym upierzeniem'
<i>kruczy</i>	<i>kruk</i> 'ptak o czarnym upierzeniu'
<i>lisowaty, lisi</i>	<i>lis</i> 'zwierzę, które ma rude ubarwienie'
<i>labędzi</i>	<i>labędź</i> 'ptak mający białe upierzenie'
<i>łososiowy</i>	<i>łoś</i> 'ryba, której mięso jest różowe z odcieniem pomarańczowym'
<i>myszaty, mysi</i>	<i>mysz</i> 'zwierzę o futerku zwykle szarym lub brunatnym'
<i>papuzi</i>	<i>papuga</i> 'ptak o barwnym, (p. falista) – żółtozielonym upierzeniu'
<i>pawi</i>	<i>paw</i> 'ptak, który ma długi ogon z kolorowymi piórami'
<i>rakony</i>	<i>rak</i> 'skorupiak, który czerwienieje po sparzeniu wrzątkiem'
<i>srokaty</i>	<i>srokoś</i> 'ptak o upierzeniu niejednolitym: modro-popielate, białe, czarne'
<i>sżpakowaty</i>	<i>sżpak</i> 'ptak mający upierzenie czarne, w zimie szaroczarne'
<i>wilczaty</i>	<i>wilk</i> 'zwierzę o szarżółtej sierści'
<i>wrony</i>	<i>wrona</i> 'ptak o upierzeniu czarnym lub popielato-czarnym'

Największa grupa leksemów zaliczonych do tej kategorii, odnotowana po raz pierwszy w SStp¹⁶, określała kolor maści końskiej. We współczesnej polszczyźnie trzy leksemy pozostały wyłącznie określeniami sierści zwierzęcej; są to: *srokaty* 'w białe i ciemne plamy, pstry, laciaty'; *wilczaty* 'żółtawy z ciemną grzywą, ogonem i pręgą na grzbiecie' oraz *wrony* 'czarny, kary'. Zakresu użycia takich leksemów, jak *gołębi*, *myszaty*, *lisowaty* (*lisi*) słowniki późniejszej polszczyzny nie zawężają już tylko do maści konia.

Po raz pierwszy zostały odnotowane w SPXVI cztery kolejne leksemy tej kategorii. Do najbardziej znanych we współczesnej polszczyźnie należą nazwy kolorów powstałe na bazie leksemu *lis*: *lisowaty* 'będący koloru sierści

¹⁶ SStp prezentuje największe bogactwo nazw maści końskich. Część z odnotowanych w SStp leksemów przetrwało od staropolszczyzny do dziś, np. *bulany*, *jabłkonity*, *cisany*, *gniady* itd.

lisa; rudy, żółtawy, czerwonawy’ oraz *lisi* ‘taki jak sierść lisa (o kolorze); rudy, żółtawy, czerwonawy’, które są synonimami nazwy koloru: *rudy*. Pozostałe nazwy kolorów, które podaje SPXVI, pochodzą od nazw ptaków. Barwy niejednolite, pstre określają leksemy *jarzębaty* ‘pstry, nakrapiany ciemniejszym kolorem’ oraz *dropiasty* ‘podobny barwą do dropia; cętkowany drobnymi ciemnymi plamkami wielkości ziarn grochu’. Z kolei przymiotniki, które powstały na bazie leksemu *papuga*, określają w SPXVI odcień koloru zielonego: *papuży*, *papuzany* ‘przymiotnik od *papuga*, w kolorze jej upierzenia, tj. w jednym z odcieni zielonego’. Jest to o tyle ciekawe, że definicja leksemu *papuga* brzmi ‘ptak różnobarwny’. Związek z zielenią można by tłumaczyć tym, że jednym z najczęściej hodowanych gatunków papug jest papuga falista, której upierzenie jest żółtozielone. Barwne upierzenie papugi sygnalizują dopiero nazwy odnotowane w SJPD: *papuzi*, *papuży* ‘odznaczający się jaskrawymi barwami; różnobarwny, podobny do barw upierzenia papugi; żółtozielony’.

SL dodaje do omawianej kategorii kolejne dwa leksemy. Nazwa koloru *grzymaczy* ‘od grzywacza; koloru gołębiego’ odnotowana została jeszcze w SWil i SWar, ale nie przetrwała do współczesnej polszczyzny. Z kolei leksem *szpakowaty* ‘pstrokaty jak szpak; srokaty’ określa zarówno barwę sierści konia, jak i kolor włosów. Stan taki notuje również współczesna polszczyzna.

Nazwy ptaków są podstawą dla dwóch kolejnych nazw kolorów, które podaje po raz pierwszy SWil. Pierwszy leksem *kanarkony* jest określeniem koloru żółtego ‘od kanarka; właściwy kanarkom; żółty’. Drugi odnosi się przede wszystkim do koloru włosów – *kruczy* ‘czarny jak kruk’ (*Włosy krucze*).

SWar wzbogaca kategorię nazw kolorów pochodzących od nazw zwierząt, ptaków, ryb, gadów następnymi leksemami. SWil podaje wprawdzie przy haśle *rak* cytat (*Czerwony jak rak*), ale dopiero SWar zamieszcza przymiotnik *rakony* w znaczeniu ‘koloru raka’ (*Rakowe rękawiczki wyszywane suto czarnym jedwabiem*. Gaw.). Drugi leksem odnotowany został jako nazwa koloru tylko w znaczeniu przenośnym: *łabędzi* przen. ‘biały jak łabędź’¹⁷.

Dwa najmłodsze leksemy tej kategorii notuje SJPD. Jedyną nazwą koloru, która powstała na bazie nazwy ryby jest przymiotnik *łososiony* ‘mający kolor właściwy mięsu lososia, różowy z odcieniem pomarańczowym’. Z kolei leksem *pami* ‘o kolorze zielononiebieskim’ możemy porównać do wyżej wspomnianego przymiotnika *papuzi*. Znowu bowiem ptak, którego nazwa jest podstawą nazwy koloru, charakteryzuje się różnobarwnym upierzeniem,

¹⁷ Kwalifikatorem „przenośnie” został opatrzony także w słownikach współczesnej polszczyzny.

w przypadku pawia – ogonem, a upierzenie zielononiebieskie, jak sugeruje definicja przymiotnika *pawii*, jest prawdopodobnie u pawia przeważające.

* * *

Nazwy kolorów pochodzące od nazw zwierząt, ptaków, ryb, gadów to kategoria, w której dużo leksemów powstawało w dawnej polszczyźnie, teraz jest to mniej produktywna klasa. Warto jednak zauważyć, że leksemy tej kategorii pochodzą przede wszystkim od nazw ptaków, których różnorodne i różnobarwne upierzenie widoczne jest w wymienionych nazwach kolorów. Jedynie charakterystyczny kolor futra trzech zwierząt: lisa, wilka i myszy posłużył do utworzenia od nazw tych zwierząt określeń kolorów. Pojedyncze są przypadki utworzenia nazwy koloru od nazwy ryby (*łasosionny*) oraz od nazwy skorupiaka (*rakowony*).

Nazwy kolorów pochodzące od nazw substancji barwnych

Ostatnią, najmniejszą grupę, stanowią nazwy kolorów, które powstały na bazie nazw substancji barwnych. Substancja barwna rozumiana jest tutaj przede wszystkim jako ‘farba, składnik farby, pigment’, czyli substancja nadająca barwę. Niektóre jednak źródłosłowy tej kategorii to nazwy tkanin, a więc substancji odznaczających się barwą, kolorowych. Tkaniny te związane są z substancjami farbującymi, gdyż musiały jakoś kolor uzyskać. Z reguły substancja farbująca miała tę samą nazwę, co tkanina, trudno więc ustalić, czy nazwa koloru pochodzi od nazwy farby, czy od nazwy tkaniny.

Tab. 4. Nazwy kolorów pochodzące od nazw substancji barwnych

nazwa koloru	źródłosłów
<i>białawy</i>	<i>białat</i> ‘kosztowna tkanina jedwabna, przeważnie koloru błękitnego’
<i>błękitny</i>	<i>błękit</i> ‘barwnik niebieskiego koloru stosowany jako farba malarska’
<i>brunatny</i>	<i>brunat</i> [z niem.] ‘ciemna tkanina’
<i>cynobrony</i>	<i>cynober</i> ‘czerwony pigment używany w malarstwie’
<i>czerwony</i>	<i>czerniec</i> ‘farba służąca do barwienia materiałów na czerwono’
<i>grynszpanowy</i>	<i>grynszpan</i> ‘niebieskozielony pigment do wyrobu farb’
<i>indygowy</i>	<i>indygo</i> ‘niebieski barwnik z liści indygowca barwiarskiego’
<i>karminowy</i>	<i>karmin</i> ‘cenna tkanina koloru czerwonego’
<i>karminowy</i>	<i>karmin</i> ‘jaskrawoczerwony barwnik z koszenili’
<i>kobaltowy</i>	<i>kobalt</i> ‘błękit kobaltowy, niebieska farba mineralna’

<i>miniony</i>	<i>minia</i> ‘czerwony pigment używany jako składnik farb’
<i>ochrowy</i>	<i>ochra</i> ‘żółta lub brązowa farba z glinki’
<i>purpurowy</i>	<i>purpura</i> ‘barwnik ciemnoczerwony; używany do barwienia tkanin’
<i>smaltony</i>	<i>smalta</i> ‘barwnik niebieski używany do wyrobu farb malarskich’
<i>szkarłatny</i>	<i>szkarlat</i> ‘tkanina o barwie intensywnej czerwieni’

Można przypuszczać, że jedno ze starszych określeń koloru niebieskiego – leksem *blawatny* – ma prawdopodobnie swoje źródło w nazwie tkaniny. SStp notuje wprawdzie obok wyrazu *blawatny* ‘niebieski’, tylko leksem *blawacz*, *blawat* bot. ‘chaber, blawatek’, ale SPXVI podaje także drugie znaczenie tego leksemu: *blawat* ‘kosztowna tkanina jedwabna (przeważnie błękitnego koloru)’. W SL również znajdziemy nazwę tkaniny *blawat* ‘blawat, materya jedwabna, osobliwie bława, czyli błękitna, niebieska’. Potwierdzeniem pochodzenia nazwy koloru *blawatny* od nazwy tkaniny może być także znaczenie leksemu *blawat* ze BrEt: ‘tkanina jedwabna (pierwotnie niebieski kolor w niej przeważał)’. SStp odnotowuje również nazwę koloru podstawowego *czerwony* ‘szkarłatny’, która powstała na bazie leksemu *czerwiec*. Oznaczał on zarówno robaka, który wytwarzał czerwony barwnik, jak i tenże barwnik. Przypuszczalnie jednak to nazwa barwnika, którego definicję także znajdujemy w SStp (*czerwiec* ‘farba służąca do barwienia materiałów na czerwono’) jest podstawą nazwy koloru *czerwony*. Jeszcze jedną nazwą koloru pochodzącą od nazwy substancji barwnej w SStp jest leksem *błękitny*, którego dokładniejszą definicję znajdujemy w SPXVI: *błękitny* ‘niebieski w różnych odcieniach; szafirowy, modry, lazurowy’. Ze BrEt dowiadujemy się, że leksem *błękitny* pochodzi od czeskiego wyrazu *blankyt*, który z kolei wywodzi się z łaciny, gdzie *blanchetus*, *blanketus* oznaczało ‘jasne płótno’¹⁸.

W SStp został też odnotowany leksem *brunatny*: *brunatny*, *bronatny* ‘szkarłatny’. O zaliczeniu leksemu *brunatny* do tej kategorii nazw kolorów zdecydowały zamieszczone w SJPD dwie definicje leksemu *brunat* – ‘kolor brunatny, barwnik koloru brunatnego’ i przestarz. ‘material koloru brunatnego’¹⁹.

Po raz pierwszy odnotowana została w SPXVI kolejna nazwa koloru, która pochodzi od nazwy substancji barwnej. Umieszczenie leksemu *karmazynowy* w tej kategorii potwierdza definicja: ‘przymiotnik od *karmazyn*: koloru karmazynu lub uczyniony z tkaniny o tej nazwie’. SPXVI podaje również przy hasle *karmazyn* dokładne wytłumaczenie etymologii tego leksemu: ‘droga

¹⁸ SJPD odnotowuje pod hasłem *błękit* znaczenie: ‘barwnik niebieskiego koloru stosowany jako farba malarska i drukarska’.

¹⁹ Z kolei wg Brücknera (BrEt) dawne niemieckie *brunat* oznaczało: ‘ciemna tkanina’.

tkanina jedwabna farbowana na czerwono karmazynem, czyli barwnikiem otrzymany z larw owada zwanego kermes (z włos. *carmesino*)²⁰.

SL odnotowuje kolejne dwa określenia koloru czerwonego: *purpurowy* ‘szarłatny’ oraz *szarłatny* ‘od szarlatu’, który we współczesnej polszczyźnie ma postać *szkarłatny*. Leksem *purpura* pochodzi z języka łacińskiego ‘ciemnoczerwona farba’, a greckie *πορφύρα* to ‘morski mięczak szkarłatnik, czerwona barwa’ [por. Moszyńska 1975, 202]. Definicję leksemów *szarlat*, *szkarlat* podaje SL (*Marcin z Urzędowa rozumie, że z Polskiego czerwiec, tak słowo kermes, jak i słowo szkarlat pochodzi. Urzęd. 433*) ‘szarlat purpura, małż morski, z którego szarłatną farbę wyciskają’. Obydwa leksemy mają we współczesnej polszczyźnie takie samo znaczenie (‘ciemnoczerwona tkanina’ [SJPD]).

Ogrom odcieni koloru czerwonego wzbogaca o dwie kolejne nazwy kolorów SWil. Od arabskiej nazwy czerwca *kirmiz* pochodzi nazwa barwnika *karmin* ‘jaskrawoczerwony barwnik otrzymywany z koszenili, mający zastosowanie w malarstwie, przemyśle tekstylnym, kosmetyce itp.’ [SJPD]. Leksem ten stanowi bazę nazwy koloru *karminowy* ‘od karminu; ciemnoczerwony’ (*Karminowe usta*). Następna nazwa koloru *cynobrony* ‘koloru podobnego do cynobru, tj. szkarłatno-czerwonego’, pochodzi od leksemu *cynober*, który w SJPD został zdefiniowany jako ‘czerwona farba używana w malarstwie’.

SWil notuje jeszcze jedną nazwę koloru, której bazą jest nazwa substancji barwnej. Tym razem jest to określenie koloru niebieskiego *smaltony* ‘błękitny, lazurowy’, powstałe od leksemu *smalta* ‘barwnik niebieski używany do wyrobu farb’ [SJPD]. Nazwę koloru *smaltony* notuje jeszcze tylko SWar, nie znajdujemy jej natomiast w słownikach współczesnej polszczyzny.

Do grupy nazw kolorów pochodzących od nazw substancji barwnych należy również zaliczyć odnotowany po raz pierwszy w SWar leksem *grynszpanowy* ‘kolor grynszpanowy = zielony, wpadający w błękit’. Źródło tej nazwy koloru leży w nazwie barwnika *grynszpan* ‘niebieskozielony pigment do wyrobu farb’ [SJPD]. Drugą nazwą koloru pochodzącą od nazwy farby jest leksem *ochrony* ‘podobny barwą do ochry, żółto-brunatny’. Tej nazwy koloru nie notuje żaden inny słownik.

Jednym z najmłodszych leksemów omawianej kategorii nazw kolorów jest odnotowany w SJPD leksem *kobaltony* ‘przymiotnik od *kobalt* – przen. ‘niebieski’ (*Niebo było prawie bezgwiezdne i kobaltowe. Stryk. Bieg 47*). Leksemy *indygo*, *indygony* nie zostały wprawdzie odnotowane w SJPD czy SJPSz jako nazwy

²⁰ Taki wywód etymologiczny potwierdza także Bruckner (BrEt), który podaje, że *kermes* to inne określenie nazwy *czerwiec*.

koloru, funkcjonują one jednak we współczesnej polszczyźnie w znaczeniu ‘odcien koloru niebieskiego przypominający barwnik indygowy’.

* * *

Grupa nazw kolorów pochodzących od nazw substancji barwnych wzbogaca polszczyznę dużą liczbą odcieni koloru czerwonego. Jednakże określenie różnic między tymi odcieniami sprawia niemały kłopot. Powodem tego wydaje się fakt, że leksemy stanowiące źródła nazw kolorów tej kategorii, tzn. nazwy barwników i tkanin, są słabo znane we współczesnym języku. Powoduje to, że dokładne rozróżnienie odcieni sprawia więcej problemu, gdyż nie można się odwołać do barwy obiektu, na którego bazie powstała nazwa koloru.

Inne pochodne nazwy kolorów

W zebranym materiale znajdujemy także dużą grupę pochodnych nazw kolorów, których nie można zakwalifikować do żadnej z wyżej omawianych klas.

Tab. 5. Inne pochodne nazwy kolorów

nazwa koloru	źródłostów
<i>biskupi</i>	<i>biskup</i> ‘dostojnik kościelny mający fioletowe szaty’
<i>bordony</i>	z fran. <i>Bordeaux</i> ‘miasto słynne z ciemnoczerwonych win’
<i>butelkowy</i>	<i>butelka</i> ‘szkło zabarwione najczęściej na zielonawo’
<i>cielisty</i>	<i>ciało</i> ‘tkanka ludzka kremowa, jasnobieżowa, bladoróżowa’
<i>cyganowaty</i>	<i>Cygan</i> ‘człowiek o smagłej, śniadej cerze’
<i>czekoladowy</i>	<i>czekolada</i> ‘brązowa masa z miazgi kakaowej’
<i>dymowy</i>	<i>dym</i> ‘ciemne, lotne produkty spalania’
<i>hawanowy</i>	<i>Hawana</i> ‘miasto na Kubie, w którym wyrabiane są cygara’
<i>herbaciany</i>	<i>herbata</i> ‘napój z suszonych liści zaparzonych wrzącą wodą’
<i>izabelowy</i>	<i>Izabela</i> ‘imię żeńskie’
<i>kardynalski</i>	<i>kardynał</i> ‘dostojnik kościelny mający purpurowe szaty’
<i>kawowy</i>	<i>kawa</i> ‘napój parzony z palonych i zmielonych ziaren kawowych’
<i>kremowy</i>	<i>krem</i> ‘słodka potrawa z żółtek i cukru’
<i>krwawy</i>	<i>krw</i> ‘czerwona płynna tkanka kręgowców’
<i>majowy</i>	<i>maj</i> ‘zielona gałązka’
<i>masłowy</i>	<i>masło</i> ‘produkt spożywczy ze śmietany z mleka krowiego’
<i>miodowy</i>	<i>miód</i> ‘żółtawy produkt z nektaru kwiatowego’
<i>mleczny</i>	<i>mleko</i> ‘biała, nieprzezroczysta wydzielina gruczołów mlecznych’

<i>morski</i>	<i>morze</i> ‘wielki zamknięty obszar wodny’
<i>mroźowaty</i>	<i>mroź</i> pot. ‘szron, szadź; zamrznięta rosa pokrywająca ziemię’
<i>musztardowy</i>	<i>musztarda</i> ‘ostra przyprawa’
<i>niebieski</i>	<i>niebo</i> ‘pozorne sklepienie nad Ziemią’
<i>obłoczny</i>	<i>obłok</i> ‘chmura, zjawisko atmosferyczne’
<i>ognisty</i>	<i>ogień</i> ‘zjawisko towarzyszące paleniu się ciał’
<i>papierowy</i>	<i>papier</i> ‘materiał otrzymywany z włókien, głównie roślinnych’
<i>pieprzowy</i>	<i>pieprz</i> ‘przyprawa stołowa otrzymywana z czarnego pieprzu’
<i>piusony</i>	<i>piuska</i> ‘mała okrągła czapeczka noszona przez duchownych’
<i>piwny</i>	<i>piwo</i> ‘jasnobrązowy napój alkoholowy’
<i>pleśniwy</i>	<i>pleśń</i> ‘zielonkawoszary nalot’
<i>plomienisty</i>	<i>plomień</i> ‘jaskrawy, czerwony język ognia’
<i>popielaty</i>	<i>popiół</i> ‘szary proszek; pozostałość po spaleniu’
<i>rdzany</i>	<i>rdza</i> ‘brudnoceglasta warstwa tworząca się pod wpływem wilgoci’
<i>seledynowy</i>	z fran. <i>Céladon</i> ‘imię bohatera romansu H. d’Urfe’a z XVII w.’
<i>sźronowaty</i>	<i>szron</i> ‘osad z zamrzniętej mgły; szadź’
<i>śmietankowy</i>	<i>śmietana</i> ‘składnik mleka, zbierający się na jego powierzchni’
<i>śnieżny</i>	<i>śnieg</i> ‘biały opad atmosferyczny’
<i>tabaczkowy</i>	<i>tabaka</i> ‘sproszkowany jasnobrązowy tytoni’
<i>trupci</i>	<i>trup</i> ‘ciało zmarłego człowieka, zwłoki’
<i>woskowy</i>	<i>wosk</i> ‘żółtawa substancja do wyrobu świec, past do butów itd.’

Wśród tej grupy leksemów znajdujemy takie, które można by połączyć w niewielkie, paroelementowe klasy. Źródłem nazwy koloru mogą być więc nazwy produktów spożywczych i tutaj zaliczymy m.in. przymiotniki *czekoladowy*, *masłowaty* czy *musztardowy*. Możemy również mówić o nazwach kolorów pochodzących od nazw zjawisk atmosferycznych. W tej grupie znajdują się leksemy *śnieżny*, *mroźowaty* i *sźronowaty*. Bazę nazw kolorów stanowią także nazwy napojów – kawy i herbaty. Oba te leksemy zostały jednak bardziej uszczegółowione. Nazwa koloru *kawony* jest bowiem barwą kawy z mlekiem, a kolor herbaciany to ‘kolor słabej herbaty’ [SJPSz].

Najciekawiej prezentują się nazwy kolorów, które powstały na bazie nazw własnych. Dotychczas opisywane leksemy zostały utworzone bezpośrednio od nazw obiektów o charakterystycznej barwie. Tutaj natomiast mamy przede wszystkim do czynienia z nazwami kolorów, których źródłosłowy dotyczą koloru w sposób pośredni. Do tej kategorii należy niewątpliwie leksem *izabelony* ‘kolor brunatnożółty’ [SL]. Bezpośrednią bazę nazwy koloru stanowi w tym przypadku imię Izabela. Pośrednio leksem *izabelony* pochodzi od koloru koszuli królowej Izabeli. Podanie głosi, że koszula ta była mocno brudna, bo niezmieniana do czasu powrotu z wojny króla-malżonka [por. Kuraszkiewicz 1949, 147].

W analogiczny sposób powstała nazwa koloru *seledynowy* ‘bladozielony’ [SWil]. Jej źródłem jest imię Céladona, francuskiego bohatera romansu H. d’Urfe’a z XVII w. Trudno jednak ustalić, jaki obiekt związany z osobą bohatera pośrednio tworzy nazwę koloru.

Dwie kolejne nazwy kolorów zostały utworzone od nazw miast, a pośrednio od nazw przedmiotów o charakterystycznej barwie, które są w tych miastach produkowane i noszą nazwy tych miast. Leksem *bordony* pochodzi od nazwy miasta *Bordeaux*, w którym jest produkowane i rozlewane *bordo* ‘ciemnoczerwone wino’. Nazwa koloru *hawanony* powstała na bazie nazwy miasta *Hawana*, w którym wyrabia się cenione jasnobrązowe cygara hawańskie.

Bardzo ciekawa jest nazwa koloru *piusony* ‘oznacza kolor papieski, odcień fioletowego’, którą odnotowano tylko w SWil. Zaręba zalicza ten leksem, obok nazw kolorów *biskupi* i *kardynalski*, do nazw barw utworzonych od nazw osób noszących strój o charakterystycznym kolorze [Zaręba 1954, 79]. Kolor papieski kojarzy nam się jednak przede wszystkim z białym strojem, jaki nosi papież, a nie, jak pokazuje definicja, z odcieniem fioletowego. Szaty fioletowe są charakterystyczne dla biskupów.

Zebrany materiał pokazuje, że różnych dziedzin mogą pochodzić źródła nazw kolorów. Zdarza się, że podstawą dla nazwy koloru nie jest bezpośrednio przedmiot mający specjalną barwę, lecz nazwa osoby czy miejscowości, z którymi ów przedmiot jest w jakiś sposób związany [por. Kuraszkiewicz 1949, 147]. Widzimy, że język szukał w swym rozwoju coraz to nowych sposobów na oznaczenie koloru, wykorzystując wiele leksemów nazywających obiekty o charakterystycznej barwie do nazwania i rozróżnienia odcieni kolorów podstawowych.

* * *

Leksemy, które są podstawą do tworzenia określeń kolorów, to nazwy zmienne w historii języka. Często są to nazwy wychodzące z użycia, możliwości tworzenia nowych nazw kolorów wydają się jednak niewyczerpane.

Istnienie tak dużej ilości barw i odcieni w otaczającym człowieka świecie powoduje, że różny jest stopień dokładności określenia barw. Bardzo często zdarza się, że nazwa koloru jest nam znana, ale nie umiemy szczegółowo sprecyzować jej odcienia, więc przyporządkowujemy tylko ów odcień do którejś z barw podstawowych.

Celem niniejszych rozważań było pokazanie kategorii semantycznych, które tworzą leksemy będące podstawami słowotwórczymi nazw kolorów. Pragnąc dokładnie sprecyzować odcień koloru podstawowego, odwoływano się

przede wszystkim do świata roślin. Kategoria nazw kolorów pochodzących od nazw roślin jest w historii języka polskiego najbardziej produktywna. Także we współczesnej polszczyźnie powstają przede wszystkim nazwy kolorów zbudowane na bazie nazw roślin, głównie jadalnych, tj. owoców i warzyw. O wiele rzadziej, tworząc nazwy kolorów, odnosimy się do nazw minerałów, metali czy do świata zwierzęcego lub substancji barwnych, a jeszcze rzadziej – do produktów spożywczych, zjawisk atmosferycznych czy nazw własnych.

Literatura

Wykaz wykorzystanych słowników wraz z ich skrótami

- Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków (BrEt).
 Linde S.B., 1854–1960, *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Lwów (SL).
 Doroszewski W., red., 1958–1969, *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa (SJPD).
 Karłowicz J., Kryński A. i Niedźwiedzki W., red. 1900–1927, *Słownik języka polskiego*. T. I–VIII. Warszawa (SWar).
 Mayenowa M.R., red. 1966–1998, *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. I–XXXVI. Wrocław–Warszawa–Kraków (SPXVI).
Słownik języka polskiego. T. I–II. Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranta, Wilno 1861 (SWil).
Słownik wyrazów obcych. Warszawa 1995 (SWO).
 Szymczak M., red., 1993, *Słownik języka polskiego*. T. I–III. Wyd. 8. Warszawa (SJPSz).
 Urbańczyk S., red., 1953–1998, *Słownik staropolski*. T. I–XI, Wrocław–Warszawa–Kraków (SSp).

Opracowania

- Kuraszkiewicz W., 1949, *Nazwy maści końskich dziś i w 1539 r.* „Język Polski”, XXIX, z. 4, s. 145–155.
 Moszyńska D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Prace Językoznawcze PAN 75, Wrocław.
 Rzepińska M., 1983, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*. T. I–II, Kraków.
 Zaręba A., 1954, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław.

What is the origin of Polish names of colours

The article attempts to explain the origin of some Polish names of non-basic colours. Lexemes that serve as bases for forming the names of colours in Polish have been divided into four semantic categories. The most numerous one consists of the names of colours derivative from the names of certain plants. Second most numerous group of lexemes is based on the names of minerals, metals, stones. The third one refers to the names of animals, birds, fish and reptiles. The last, and least numerous group consists of the names of colours that originate from the names of the staining substances. Among the names of the colours presented

in the article some examples can be found that do not belong to any of the four groups. The name of the colour can also originate from grocery articles, atmospheric phenomena, drinks or proper nouns.

Keywords: history of Polish language, names of non-basic colors